

УДК 330.142

ЯКИМЕНКО-ТЕРЕЩЕНКО Н. В.,
ЧИКОТА К. В.Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено підходи до визначення поняття «інтелектуальний капітал». Встановлено взаємозалежність та взаємозв'язок складових інтелектуального капіталу, що ефективно позначається на спроможності підприємства реалізувати стратегію розвитку в умовах конкуренції на ринку. Визначено характерні риси інтелектуального капіталу та функції, які він виконує. Сформовано авторську точку зору на доцільність формування системи управління інтелектуальним капіталом як цілісну сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних спільно функціонуючих елементів з метою формування інтелектуального капіталу підприємства, його захисту, накопичення, поширювання та ефективного використання. Визначено, що інвестування в інтелектуальний капітал підприємства є одним з найбільш дієвих інструментів управління ним, засобом забезпечення ефективного функціонування та розвитку підприємства. Визначено особливості інвестицій в інтелектуальний капітал та зазначено про необхідність забезпечення їх збалансованості між елементами капіталу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, управління, система, інвестиції.

YAKIMENKO-TERESHCHENKO N.,
CHIKOTA K.

Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

INTELLECTUAL CAPITAL MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE

The approaches to the definition of «intellectual capital» are investigated. The interdependence and interconnection of the components of intellectual capital are established, which effectively affect the company's ability to implement a development strategy in the conditions of competition in the market. Characteristic features of intellectual capital are determined, including intangible nature; affiliation at the same time to the stock and product; increase in consumption; storage and accumulation in non-traditional forms; acquiring the role of the main component of determining the degree of success and competitiveness of the enterprise. The main functions of intellectual capital are defined such as accumulation, production, reproduction, stimulation, and ensuring labour productivity. The author's point of view on the expediency of forming an intellectual capital management system, which is an integral set of interrelated jointly functioning elements, is formed in order to form of the intellectual capital of the enterprise, it's protection, accumulation, distribution and effective use. The subsystems of the intellectual capital management system are subsystems for the formation of intellectual capital; storage and protection; distribution and use. One of the main tasks of the intellectual capital management system is to create a mechanism for the rapid and qualitative transformation of the human (not belonging to the enterprise) into structural capital - one that is already the property of the enterprise. It is determined that investing in the intellectual capital of an enterprise is one of the most effective tools for managing it, as a means of ensuring the effective functioning and development of the enterprise. The features of investments in intellectual capital are determined, among which the proportional dependence of the degree of return on investment from the duration of the working period of the investment object; the propensity of the investment object to physical and moral depreciation; the existence of a point of maximum extreme profitability of investment in human capital, due to the upper limit of activity of labour activity; the dependence of nature, scale, types and ways of investing in human capital on historical, national, cultural characteristics, traditions of the population; the greatest efficiency for an individual, a company, a society in comparison with other kinds of investments; theoretically unlimited, but practically much longer investment period, etc. It is noted about the need to balance investment between elements of intellectual capital.

Keywords: intellectual capital, management, system, investment.

Актуальність теми дослідження. Однією з закономірностей розвитку економіки знань є інтелектуалізація підприємництва, що виражається в зростанні ролі нематеріальних ресурсів, особливо інтелектуальних, у формуванні конкурентоспроможності підприємств; зміні продукту праці від матеріального до інтелектуального; зміні типу підприємництва – від трудового до інтелектуального.

Ефективність функціонування підприємств в значному ступені визначається його інноваційним рівнем, який безпосередньо пов'язаний з якістю інтелектуального капіталу, що є одним з найважливіших стратегічних факторів економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні основи управління інтелектуальним капіталом та окремими його складовими досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Геєць В. М., Єрмоленко В. В., Кендюхов О. В. та інші [1, 2, 4]. Питання формування та відтворення інтелектуального капіталу відображено у наукових працях Ілляшенко С., Полуяктової О., Шкурупій О. та інших [3, 6, 8]. Визнаючи вагомий внесок зазначених науковців в проблематику управління інтелектуальним капіталом, автори статті вважають доцільним сформулювати власну точку зору щодо особливостей такого управління та вимог до нього.

Метою статті є визначення теоретичних аспектів управління інтелектуальним капіталом на основі системного підходу та вивчення особливостей інвестицій в складові інтелектуального капіталу підприємства, які є засобом забезпечення ефективного функціонування та розвитку підприємства в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даний час науковці приділяють велику увагу аналізу сутності поняття «інтелектуальний капітал». Це пояснюється тим, що інтелектуальний капітал є якісно новою формою капіталу, яка необхідна для створення інтелектуального продукту, послуг і доходу. Цінність інтелектуального капіталу зростає, якщо він втілюється в товарах, послугах та бізнес-процесах. Для отримання вагомого результату в інноваційній економіці має відбуватися взаємозв'язок інтелектуального капіталу з іншими його видами, особливо з фінансовим і матеріальним.

Отже, термін «інтелектуальний капітал» вперше впроваджено в науковий оборот Дж. Гелбрейтом у 1969 р., хоча деякі спроби вираження існування такої економічної категорії (що не мала відокремленої назви) відбувалися й раніше (зокрема, виділення Ш.Фур'є в 1829 р. такого додаткового чинника виробництва як талант працівника). Питаннями дослідження сутності, змісту, структурної будови інтелектуального капіталу займалися достатньо велика кількість науковців всього світу. Так у такі таблиці 1 наводяться визначення поняття «інтелектуальний капітал», які розкривають різноманітні підходи до сутності та змісту поняття.

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності поняття «інтелектуальний капітал»

Підхід	Визначення поняття	Автор
Структурний підхід (визначення поняття через розкриття його структури)	сукупність наявних у суб'єкта законних прав на результати творчої діяльності, природних і придбаних інтелектуальних здібностей і навичок, накопичені бази знань, корисні відносини з іншими суб'єктами	Ілляшенко С. [3]
	люди та знання, якими вони володіють	Геєць В. [1]
Структурно-функціональний (визначення поняття через розкриття його структури та функцій)	нагромаджений людиною і сформований на основі інвестицій у людину запас інформації, знань, творчих здібностей, який за умов включення у потік суспільного відтворення зумовлює створення інтелектуального продукту, що сприяє інноваційним перетворенням на макро- і мікрорівні та забезпечує його власникові факторний дохід	Шкурупій О. [8]
	сукупність інтелектуальних ресурсів працівників підприємств (знання, уміння і творчі обдарування індивідів, їхній освітньо-кваліфікаційний рівень, об'єкти інтелектуальної власності, машинні інтелектуальні засоби, організаційні структури), які є результатом попередньої творчої діяльності людини і використовуються суб'єктами підприємництва для виконання поставлених цілей	Мандрик О. [5]
	здатні створювати нову вартість інтелектуальні ресурси підприємства, представлені людським і машинним інтелектом, а також інтелектуальними продуктами, виробленими самостійно чи залученими з інших джерел (куплені, орендовані) як засоби створення нової вартості	Кендохов О. [4]
	сукупність різних інтелектуальних цінностей, що в процесі свого обігу та кругообігу приносять додаткову вартість та забезпечують конкурентні переваги особі, підприємству чи державі.	Топільницька Я. [7]
Термінологічний (визначення поняття через виявлення та уточнення значень і смислів термінів, що їх позначають)	збірне поняття, яким позначають об'єкти інтелектуальної власності, які перебувають в розпорядженні суспільства, та знання, вміння, навички людини, а також системи, створені нею, які при включенні до господарського обороту приносять додану вартість за рахунок нових і сильніших конкурентних переваг	Полуяктова О. [6]
	один із різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу і відтворює, одночасно, властиву лише йому специфіку і особливості	Єрмоленко В., Попова Є. [2]

Відсутність одностайності у підходах до поняття інтелектуальний капітал визначає різноманітність поглядів на його складові елементи. Так, основними в структурі інтелектуального капіталу визначають [2, 3, 7, 8]:

1 Людський капітал – це частина інтелектуального капіталу, що належить персоналу підприємства у формалізованих та неформалізованих формах. Представляє собою сукупність знань, спеціальних навичок, досвіду, творчих здібностей, інноваційної активності, моральних цінностей та культури, системи внутрішньої мотивації індивіда, що використовуються певній проміжок часу з метою розробки, виробництва товарів, послуг, технологій тощо. Інструментами формування та управління людським капіталом є інвестиції в освіту, навчання персоналу, систему охорони здоров'я та праці, трудову політику підприємства.

2 Організаційний капітал – це частина інтелектуального капіталу, що відноситься до підприємства в цілому, «організаційні можливості підприємства відповідати на вимоги ринку, оптимально розподіляти та використовувати людський капітал». Він є сукупністю наступних ресурсів: патенти, ліцензії, виробничі секрети (ноу-хау), авторські права, товарні знаки, промислові зразки, технічне, програмне, інформаційне забезпечення, організаційна структура, корпоративна культура, система мотивації творчої, інноваційної праці на рівні підприємства.

3 Споживчий капітал – це частина інтелектуального капіталу, що складається зі зв'язків, стійких взаємовідносин із споживачами та діловими партнерами, включає інформацію про них, історію відносин, імідж підприємства, тобто пов'язаний із процесом взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем;

4 Інформаційний капітал – це частина інтелектуального капіталу, що складається з об'єктів права інтелектуальної власності; технічного і програмного забезпечення; науково-методичних матеріалів; доступу до спеціальних баз даних наукових розробок і винаходів; НДДКР.

Науковцями відмічається, що людський, організаційний та споживчий капітали не є частинами інтелектуального капіталу одного порядку, а представляються як етапи його кругообігу. Також відмічається взаємозалежність та взаємозв'язок складових капіталу [2, 9], коли при зменшенні (втраті) людського капіталу, організаційний та споживчий не має кому реалізувати, при зменшенні організаційного чи споживчого підприємство може втратити і людський капітал (за рахунок або його не розкриття (в найкращому випадку), або втрати (у випадку звільнення працівників)). Ефективність і цінність інтелектуального капіталу визначаються і зростають тільки в контексті конкретної стратегії розвитку підприємства. Найбільш успішно інтелектуальний капітал може розвиватися в процесі цілеспрямованої діяльності зі створення нової продукції або послуги і організаційно-структурних заходів для освоєння нових ніш на товарних ринках. Розвиток залежить від того, наскільки масштабно підприємство здатне для цього організувати дослідження і розробки, сконцентрувати необхідні інтелектуальні, матеріальні і фінансові ресурси.

Аналіз наукової літератури з проблематики формування та розвитку інтелектуального капіталу дозволило авторам статті визначити його характерні риси:

- нематеріальна природа;
- приналежність одночасно до запасу та продукту;
- примноження під час споживання;
- зберігання та нагромадження в нетрадиційних формах;
- набуття інтелектуальним капіталом ролі основного компонента визначення ступеню успішності та конкурентоспроможності підприємства;
- невизначеність розвитку;
- результати управління інтелектуальним капіталом визначають швидкість та вектор розвитку підприємства.

Створення інтелектуального капіталу відбувається шляхом формування структури нематеріальних активів підприємства, інвестування в розвиток працівників, трансформації людського капіталу в структурний, нарощування структурного капіталу за рахунок зовнішніх джерел.

За допомогою інтелектуального капіталу створюються:

- інтелектуальний продукт як результат розумової, інтелектуальної діяльності, що є інтелектуальною власністю (винаходи, патенти, проекти тощо);
- інтелектуальна послуга – це професійні, персоніфіковані, індивідуальні послуги, ресурсну основу та зміст яких складають професійні знання та інформація, а результатом є вигоди споживача від їх засвоєння і використання в особистих, організаційних, підприємницьких, економічних, соціальних та інших цілях.

Функціями, які виконує інтелектуальний капітал, є:

- накопичувальна,
- виробнича (залучення активів підприємства у виробничі процеси);
- відтворювальна (задавання основного вектору та швидкості розвитку виробництва, оновлення технологій, вдосконалення бізнес-процесів підприємства);
- стимулююча (стимулювання поліпшення здібностей людей в процесі їх діяльності);
- вплив на економічне зростання,
- забезпечення продуктивності праці (формування базису технічного та технологічного оновлення виробничого процесу, застосування нових підходів у системі менеджменту на підприємстві, створення необхідних умов праці, що дозволяє підвищити її ефективність);
- забезпечення конкурентоспроможності (інтелектуальний капітал підприємства є головним чинником формування і забезпечення його конкурентних переваг).

Значення інтелектуального капіталу в процесах розвитку підприємства вимагає особливої уваги до формування системи управління ним. Так система управління інтелектуальним капіталом визначається як сукупність стратегічно узгоджених і пов'язаних між собою методів і засобів управління, яка спрямована на збільшення вартості та результативності інтелектуального капіталу і бізнесу в цілому [5].

Значний внесок в дослідженні питання управління інтелектуальним капіталом має О.В. Кендюхов. Науковець присвячує увагу розробці організаційно-економічного механізму управління інтелектуальним

капіталом, який визначає як систему елементів управління (цілей, функцій, методів, структури, суб'єктів управління) й об'єктів управління (видів інтелектуального капіталу), в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію інтелектуальних ресурсів і яка має вхідні впливи у формі зовнішніх вимог і результируючу реакцію у вигляді економічного ефекту [4].

Про необхідність формування дворівневої системи управління інтелектуальним капіталом підприємства зазначається у роботі [8]. Так, її рівнями є, по-перше, рівень «інтелектуального ядра», по-друге, рівень поточного управління. Перший рівень включає вирішення задач стратегічного характеру: визначення напрямку розвитку організації, ініціювання інноваційних та трансформаційних процесів. Другий рівень включає наступні підсистеми: управління людським капіталом (основні функції – відбір, мотивація, навчання, закріплення персоналу), управління знаннями (функції – визначення потреби в знаннях та інформації, їх отримання, зберігання, передача, використання, оцінка та ліквідація), управління партнерськими взаємовідносинами (функції – пошук вигідних партнерів, налагодження, розвиток та закріплення взаємовідносин із ними).

В цілому розділяючи точку зору щодо формування системи управління інтелектуальним капіталом, автори статті під такою системою управління розуміють цілісну сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних спільно функціонуючих елементів з метою формування інтелектуального капіталу підприємства, його захисту, накопичення та поширювання, а також ефективного використання. Така система управління інтелектуальним капіталом підприємства має складатися з чотирьох підсистем:

- підсистема формування інтелектуального капіталу (націлена на визначення потреби в знаннях, можливості їх створення, придбання і передачі, збільшення частки явних знань);
- підсистема зберігання і захисту (націлена на збирання, систематизацію, зберігання і забезпечення швидкого доступу до існуючих знань, а також захист об'єктів інтелектуальної власності та комерційної таємниці);
- підсистема поширення (націлена на створення умов для ефективного обміну знаннями, адаптацію і навчання співробітників, підвищення ефективності за рахунок організації командної роботи, розподіл знань за структурними підрозділами підприємства);
- підсистема використання інтелектуального капіталу (націлена на практичне використання інтелектуального капіталу в діяльності підприємства в комерційних і некомерційних цілях).

Одним з основних завдань системи управління інтелектуальним капіталом є створення механізму швидкого та якісного перетворення людського (такого, що не належить підприємству) в структурний капітал – такий, що вже є власністю підприємства. Ефективне управління інтелектуальним капіталом повинно сприяти отриманню економічного ефекту, який проявляється в створенні нових технологій виробництва; збільшенні частки ринку; зниженні витрат на виробництво продукції, наданні збільшеного обсягу послуг, що, в кінцевому підсумку, має сприяти збільшенню прибутків; поліпшенні якісних характеристик продукції, що виготовляється, послуг, що надаються, збільшенні їх споживчої цінності; наближенні України до європейських та світових стандартів відносно якості, безпеки продукції та бізнес-процесів; розробці і впровадженні прогресивних технологій управління та виробництва тощо. Такий ефект досягається шляхом належної організації праці для збільшення її інтелектуалізації, внесення творчих та креативних моментів, створення організаційної культури, націленої на інновативний шлях розвитку підприємства шляхом інтелектуального розвитку та розкриття здібностей його персоналу. Отже, одним з ключових інструментів реалізації стратегії формування інтелектуальної моделі розвитку підприємства є інвестування в інтелектуальний капітал. Такі інвестиції слід визначати як вкладення матеріального та нематеріального характеру, які спрямовані на збереження, розкриття, зростання та якісний розвиток елементів людського, організаційного та структурного капіталів з метою збільшення його ролі в забезпеченні та підвищенні ефективності функціонування підприємства. Тобто метою інвестицій в інтелектуальний капітал підприємства є не лише створення прибутку, отримання соціального, економічного та інших видів ефекту, а ще і збереження чи зростання інтелектуального капіталу з метою можливості його потенційного використання в майбутньому. Відмінностями таких інвестицій є: 1) пропорційна залежність ступеня віддачі інвестицій від тривалості працездатного періоду об'єкту інвестицій; 2) схильність об'єкту інвестицій до фізичного та морального зносу; 3) здатність до примноження навіть за відсутності інвестицій після перетину певної межі (стосується людського капіталу: в результаті накопичення професійного досвіду, певного обсягу та якості знань процес інтелектуального розвитку індивіда може відбуватися без подальших інвестицій в них, наприклад висування раціоналізаторських пропозицій на базі багатовікового досвіду); 4) існування точки максимуму екстремуму прибутковості інвестицій в людський капітал, зумовлений верхньою межею активності трудової діяльності; 5) залежність характеру, масштабів, видів та способів інвестицій в людський капітал від історичних, національних, культурних особливостей, традицій населення та морально-етичних уявлень та вподобань самої людини; 6) найбільша ефективність для індивіда, підприємства, суспільства у порівнянні із іншими видами інвестицій; 7) відмінність об'єктів інвестицій, до яких відносимо елементи інтелектуального капіталу, а саме: знання, досвід, мотивація, організаційні можливості, комунікаційно-інформаційні канали тощо; 8) відокремленість власника інвестиційних засобів від активів, що здобуваються шляхом інвестицій (прикладом можуть бути досвід, знання, стан здоров'я, відносини із

споживачами, імідж підприємства, що не є власністю (повністю або частково) інвестора); 9) звернена пропорційна залежність ефективності інвестицій від ступеню їх винятковості, а також існування мережевої взаємодії між елементами інвестицій, що підвищують їх ефективність; 10) теоретично необмежений, а практично значно довший інвестиційний період (інвестицій в людський капітал можуть продовжуватись до закінчення трудової активності, в організаційний капітал – обмежуються лише часом існування підприємства, в споживчий капітал – часом існування (життя) споживачів (підприємств чи індивідів)); 11) невизначеність ефективності інвестицій в людський капітал, що зумовлене індивідуальними інтересами, перевагами, зацікавленістю, рівнем морально-етичного, культурного, професійного розвитку індивіда тощо. Збалансоване інвестування в окремі складові інтелектуального капіталу – це важлива передумова виробництва інтелектуального продукту. Елементи інтелектуального капіталу не володіють властивістю адитивності, їх взаємодія носить явно виражений синергетичний характер. Тому до інвестицій в інтелектуальний капітал пред'являються підвищені вимоги збалансованості: важливо співвіднести вкладення в людський, організаційний і споживчий капітал таким чином, щоб спільно вони дали значний позитивний ефект.

Висновок. Таким чином, вважаємо інвестування в інтелектуальний капітал підприємства є одним з найбільш дієвих інструментів управління ним, засобом забезпечення не лише ефективного функціонування підприємства, але і його розвитку, що є вкрай необхідним в сучасних умовах господарювання.

Література

1. Геєць В. М. Україна у вимірі економіки знань / за ред. В. М. Геєця. – К. : Основа, 2006. – 592 с.
2. Ермоленко В. В. Интеллектуальный капитал корпорации: сущность, структура, стратегии развития и модель управления // В.В. Ермоленко, Е.Д. Попова // Человек. Сообщество. Управление. – 2012. – № 2. – С. 110–122.
3. Ілляшенко С. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / С. Ілляшенко // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 16–26.
4. Кендюхов О.В. Интеллектуальный капитал предприятия: методология формирования механизма управления. – Донецьк : ІЕП НАН України, ДонУЕП, 2006. – 307 с.
5. Мандрик О. Я. Реалізація інтелектуального капіталу в системі конкурентоспроможності торговельного підприємства / О. Я. Мандрик // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 34. – С. 340–345.
6. Полуяктова О.В. Интеллектуальный капитал в современной экономике / О.В. Полуяктова // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ : збірник наукових праць. – Одеса, 2004. – Вип. № 2. – С. 240–243.
7. Топільницька Я. О. Интеллектуальный капитал та інтелектуальний потенціал: взаємообумовленість та розмежування категорій / Я. О. Топільницька // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 353–362.
8. Шкурупій О. В. Интеллектуальный капитал у трансформаційній економіці / Шкурупій О. В. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 268 с.
9. Якименко Н.В. Управление развитием предприятий железнодорожного транспорта на интеллектуальных засадах : монографія / Н.В. Якименко, Ю.А. Плухіна. – Харків : УкрДАЗТ, 2012. – 245 с.

References

1. Heiets V. Ukraina u vymiri ekonomiky znan : [monografiya]. – K. : Osnova, 2006. – 592 p.
2. Ermolenko V. V. Intellektualnyi kapital korporatsii: suschnost, struktura, strategii razvitiya i model upravleniya, Chelovek. Soobshchestvo. Upravlenie, 2012. – No. 2. – pp. 110–122.
3. Illiashenko S. Sutnist, struktura i metodychni osnovy otsinky intelektualnogo kapitalu pidpriemstva, Ekonomika Ukrainy, 2008, No. 11, pp. 16–26.
4. Kendiukhov O.V. Intellektualnyi kapital pidpriemstva: metodolohiia formuvannia mekhanizmu upravlinnia. – Donetsk: IEP NAN Ukrainy; DonUEP, 2006. – 307 p.
5. Mandryk O. Ya. Realizatsiia intelektualnogo kapitalu v systemi konkurentospromozhnosti torhovelnoho pidpriemstva, Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, 2013, No. 34. – pp. 340–345.
6. Poluiaktova O.V. Intellektualnyi kapital v suchasni ekonomitsi, Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnikh sprav. Zbirnyk naukovykh prats, 2004, No. 2. – pp. 240 – 243.
7. Topilnytska Ya. O. Intellektualnyi kapital ta intelektualnyi potentsial: vzaemoobumovlenist ta rozmezhuвання katehorii, Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, 2012. – No. 33. – pp. 353–362.
8. Shkurupii O. V. Intellektualnyi kapital u transformatsiinii ekonomitsi : [monografiya]. – Poltava : RVV PUSKU, 2008. – 268 p.
9. Iakymenko N.V., Pluhina Yu.A. Upravlinnia rozvytkom pidpriemstv zaliznychnoho transportu na intelektualnykh zasadakh : [monografiya]. – Kharkiv: UkrDAZT, 2012. – 245 p.

Рецензія/Peer review : 23.04.2018

Надрукована/Printed : 05.06.2018

Рецензент: прорецензовано редакційною колегією